

KLÁŠTERNÍ SVOZY V LETECH 1950–1952 A ROLE UNIVERSITNÍ KNIHOVNY V OLOMOUCI

LUBOMÍR NOVOTNÝ

Abstrakt: Poúnorová doba přinesla změny v řadě oblastí nevýmaje kulturu. Role Universitní knihovny v Olomouci (UKOL) byla v řadě aktivit nezastupitelná. V dubnu 1950 započala tzv. Akce K, tedy likvidace drtivé většiny konventů a klášterních zařízení. Vystal problém, co s bohatými a hodnotnými klášterními knihovnami. Převzetí knihoven z území Gottwaldovského a Olomouckého kraje, jejich správu, ochranu, zpřístupnění, to vše dostala na starost právě UKOL.

Klíčová slova: Akce K, kláštery, svozy, knihy, Universitní knihovna v Olomouci.

I. ÚVOD

Únor 1948 znamenal ve společnosti, v individuálních i kolektivních osudech zlom i kontinuitu. Z hlediska knihoven a především Universitní knihovny v Olomouci (dnešní VKOL) se v prvních měsících v činnosti bibliotéky nic výrazného neměnilo. Změny byly pozvolné, neradikální, plynulé. Jakousi symbolickou tečkou za předchozí érou byl odchod dlouholetého ředitele dr. Bohuše Vybírala na podzim 1948. Nový ředitel dr. Stanislav Křupka v knihovně již pracoval na pozici zástupce, byl spojen s novými pořádky, v oboru se orientoval, takže ani tato změna nebyla revoluční. Záhy se objevily první poúnorové cenzurní zásahy spočívající především v kontrole západní novinové produkce, ale ani ty neznačily zásadní přelom v činnosti knihovny. Oním přelomem a zároveň i kontinuem s předúnorovou dobou byl ovšem masivní nárůst knihovních jednotek. Ten byl mezi roky 1945–1948 tvořen dominantně německými konfiskáty. Po Únoru k tomu přibyl převod větších knihoven z některých rušených korporací. Z hlediska Universitní knihovny v Olomouci se jednalo především o knihovnu Okresní a živnostenské komory. Její převzetí bylo ale jen ouverturou k mnohem větší akci.

II. AKCE K

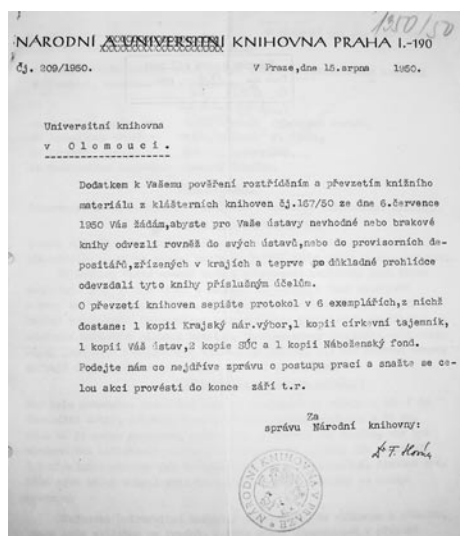
Nejzásadnější aktivitou přelomu 40.–50. let v UKOL, pomineme-li rostoucí cenzurní tenze a nutnost vyřazovat proskribované knihy, bylo převzetí klášterních biblioték rušených konventů. „Po Únoru 1948 vygradoval zápas mezi komunistickým režimem a především římskokatolickou církví v otevřený střet. Pokus KSČ o subverzi a podmanění si vysokého kléru nevyšel, proto se komunistická moc rozhodla pro násilné vyřešení problému. Toto řešení v sobě zahrnovalo i v podstatě likvidaci mužského řádového života při takzvané Akci K provedené v dubnu 1950. Ta proběhla ve dvou etapách. Mniši všech mužských řádů (s výjimkou Milosrdných bratří) byli soustředěni do několika klášterů. Výsledkem Akce K byla likvidace drtivé většiny konventů a klášterních zařízení a vyvstal problém, co s jejich bohatými a hodnotnými knihovnami. Normativním podkladem pro předání majetku klášterů byl podzákonný právní akt, vyhláška č. 351/1950 Ú. l. Státního úřadu pro věci církevní (dále SÚC).“¹

¹ NOVOTNÝ, L. Universitní knihovna v padesátých letech (1948–1960). In. KORHOŇ, M. – VINTROVÁ, T. (eds.). *Chrám věd a múz: dějiny Vědecké knihovny v Olomouci*. 1. vydání. Olomouc: Vědecká knihovna v Olomouci, 2016, s. 222.

Tato vyhláška byla retroaktivní (SÚC ji vydal až 31. května 1950). Měla rozsah dvou paragrafů a stanovila, že: „Správu majetkových podstat řádů a kongregací, které neslouží řeholním účelům, přejímá náboženský fond.“ Náboženský fond (později Náboženská matice) byl spravován SÚC a sám o sobě nemohl bez dalšího zmocnění zcizovat majetek, který podléhal jeho správě. Jisté je, že tento majetek nebyl ve vlastnictví státu, jen v jeho správě. Náboženská matice pak s tímto řádovým majetkem dále disponovala, různou právní formou převáděla na třetí osoby, převáděla výkon odborné péče o spravovaný movitý majetek na k tomu příslušné subjekty apod.

III. ROLE UKOL PŘI KLÁŠTERNÍCH SVOZECH

Akce K měla pro UKOL z hlediska navýšení počtu knihovních jednotek, ale především ve vztahu k posílení jejího významu klíčovou úlohu. Od josefínských reforem z konce 18. století se do knihovny nedostaly tak vzácné písemné dokumenty. Jisté povinný výtisk zajišťoval celistvost fondu, cílené nákupy, dary, dědictví apod. přinášely cenné přírůstky, konfiskace německého, maďarského a nepřátelského majetku po druhé světové válce taktéž znamenaly nejen nárůst fondu, ale posílení jeho významu (jednalo se především o fondy zámeckých knihoven), ale možnost dispozice a správy s nesmírně cennými klášterními knihovnami byla ojedinělým momentem. UKOL byla k tomu, aby přejala správu těchto knihoven, připravena, ale zároveň byla i omezena některými po staletí trvajících slabiny.

Obrázek č. 1: Klášterní knihovny měly být dle předstev pražského centra rychle převezeny, přehlednuty, odborně zpracovány a případně rozděleny. Realita byla ovšem jiná. ZAO-Ol.

Z hlediska odborné zdatnosti pověřených pracovníků problém nebyl, potíž spočívala v nedostatku prostoru k uskladnění, nedostatku počtu zaměstnanců, kteří by byli schopni rychle a pružně klášterní svozy zpracovat. Potíže byly samozřejmě s organizací a financováním celé této akce, do níž byla olomoucká bibliotéka začleněna rychle a neočekávaně.²

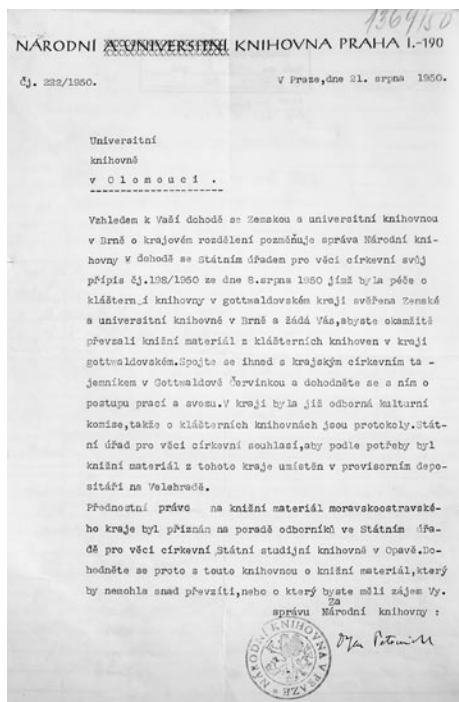
UKOL se stala místně příslušným subjektem pro svozy z klášterů z krajů Olomouckého a Gottwaldovského.³

„Oficiální pověření obdržela pro Olomoucký kraj teprve na začátku července 1950, ale zaměstnanci knihovny byli operativně vysíláni do jednotlivých klášterů od počátku května. Mapovali stav knihoven, jejich umístění, jejich rozsah, nutnost rychlého převozu či možnosti dočasného ponechání na místě apod.“⁴ UKOL měla zájem především o knihovnu dominikánského kláštera, již po

2 Původně se ovšem počítalo s tím, že rukopisy, inkunábule a staré tisky budou všechny svezeny do Prahy na Strahov. ZAO-Ol, VKOL, kart. č. 137, č. 1081/50 dopis Národní knihovny UKOL z 6. července 1950.

3 ZAO-Ol, VKOL, kart. č. 137, č. 1932/50, 1369/50 a 1654/1950. Původně se počítalo s Ostravským krajem, naopak Gottwaldovský měl spadat pod Zemskou a univerzitní knihovnu v Brně. V létě 1950 se pak situace ustálila, Gottwaldov byl přičleněn pod Olomouc, Ostravský kraj místně a věcně spadal pod Státní studijní knihovnu v Opavě.

4 NOVOTNÝ, L. Univerzitní knihovna..., s. 222.

Obrázek č. 2: UKOL měla odpovědnost za svazy z Olomouckého a Gottwaldovského kraje. Ostravský kraj převzala Státní studijní knihovna v Opavě. ZAO-OI.

organizačně zajišťovali např. knihovnu premonstrátů na Sv. Kopečku, knihovnu uloženou u farního úřadu v Nákle, knihovnu redemptoristů v klášteře Červenka u Litovle apod. V listopadu 1950 evidovala UKOL převzetí dominikánské a kapucínské knihovny, též knihovny eucharistiánů ze slezského Bruntálu (Kongregace Nejsvětější svátosti). Nicméně další cenné celky musely být ponechány: „... na původním místě pod uzávěrou [, např.] maličká knihovna

dlouhá léta pořádal olomoucký dominikán a univerzitní profesor Silvestr Braito.

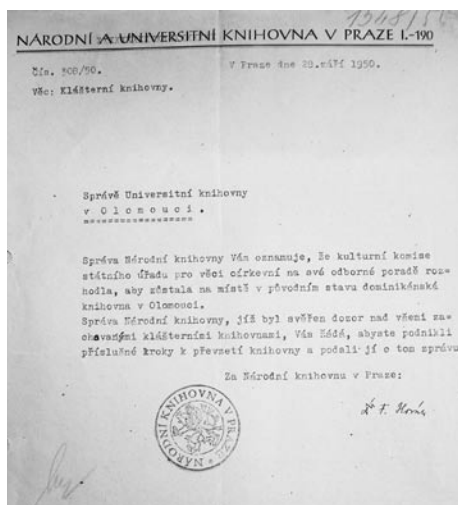
Tohle bylo veřejně známo a nebylo divu, že se objevovaly tendence převést speciálně tuto knihovnu do Prahy. Obdobnou snahu vyvíjela UKOL ve vztahu ke knihovně kapucínskému kláštera. Když pak byla Cyrilometodějská bohoslovecká fakulta v Olomouci vládním nařízením č. 112/1950 Sb. z července 1950 zrušena, rozhořel se zápas i o její knihovny.⁵ Toto vládní nařízení samozřejmě regulovalo pozici pražské katolické teologické fakulty i pražské evangelické fakulty, nicméně ty nebyly, na rozdíl od olomoucké, zrušeny.⁶ Snahy převést fakultní knihovnu z Olomouce do Prahy byly ovšem zřetelné. Ředitel UKOL musel napnout všechny síly k tomu, aby knihovna zůstala na Moravě. Nápomocny byly univerzitní orgány, ale i Krajský národní výbor a v posledku i SÚC.⁷ Zájem o knihovny teologické fakulty (jednalo se o seminární knihovnu a slovanskou knihovnu) měla i univerzita, i s ní měla UKOL velké spory.⁸

Vedle knihoven olomouckých klášterů a knihovny fakultní olomoučtí bibliotekáři

- 5 Bohoslovecká fakulta byla reglementována již zákonem o vysokých školách č. 58/1950 Sb. z května 1950. Tento právní předpis ji vyčlenil z univerzitního svazku a podřídil přímo SÚC.
- 6 § 1 odst. 1 a § 2 odst. 1 vládního nařízení č. 112/1950 Sb. hovořily o tom, že: „Veškeré římskokatolické bohoslovecké studium v českých krajích se soustřeďuje v římskokatolické bohoslovecké fakultě v Praze, která je samostatnou bohosloveckou fakultou a nese název, Římskokatolická cyrilometodějská bohoslovecká fakulta v Praze“ a, „Na místě dosavadní Husovy československé evangelické fakulty bohoslovecké v Praze se zřizují dvě samostatné fakulty s názvy, Husova československá bohoslovecká fakulta v Praze a, Komenského evangelická bohoslovecká fakulta v Praze. Tyto fakulty soustřeďují veškeré evangelické bohoslovecké studium v českých krajích a učiliště, která je dosud zajišťovala, zejména Biblický ústav Jednoty českobratrské v Kutné Hoře a Bohoslovecký seminář československých baptistů v Praze, se zrušují.“
- 7 Příkladem budiž zpráva ředitele Křupky pro SÚC ze 4. prosince 1950, viz ZAO-OI, VKOL, kart. č. 137, č. 1971/50. Ve zprávě ředitel Křupka uváděl, že v Praze je literatury obdobného druhu dost, že by tedy šlo o duplikáty a že je cílem všech zainteresovaných v Olomouci opravdu vybudovat účtyhodnou univerzitní knihovnu. V tomhle ohledu měla UKOL u SÚC podporu, viz ZAO-OI, VKOL, kart. č. 137, č. 1968/50, zpráva SÚC pro UKOL, v níž se uvádí, že: „Státní úřad pro věci církevní trvá na rozhodnutí kulturní komise z 19. září 1950, podle něhož má knihovna dominikánů zůstat v Olomouci jako celek a žádá Vás, abyste z ní nevydávali žádnou literaturu k odvozu mimo Olomouc.“ Pokud jde o knihovny uložené v budovách bývalé teologické fakulty, „přiznává Vám ... přednostní právo k jejich převzetí“.
- 8 ZAO-OI, VKOL, kart. č. 137, č. 1799/50, rozklad UKOL pro SÚC k převzetí knihoven bývalé teologické fakulty ze dne 8. listopadu 1950 a protokol z jednání na rektorátu PU k osudům inventáře po bývalé teologické fakultě ze 2. listopadu 1950.

premonstrátů na sv. Kopečku, salesiánů v Přestavlkách a salvatoriánů v Prostějově. Ve čtvrtek 30. t. m. bude převezena knihovna redemptoristů v Července (asi 18 000 svazků).“⁹ Klášterní knihovny z místně příslušných krajů tak byly deponovány na různých místech, s rozdílnou péčí, s rozdílným přístupem k bezpečnosti, k ochraně tohoto kulturního dědictví. Typické bylo ovšem to, že noví správci, uživatelé klášterních budov postupovali při vyklizení dost drasticky a neomaleně. Podle vzpomínek dlouholetého zaměstnance Univerzitní (Státní vědecké, Vědecké) knihovny v Olomouci, bibliofila a jedné z velkých postav českého poválečného knihovnictví Bohuslava Smejkal: „... ležely v jednotlivých kláštřích na hromadách na zemi, často byly vyhozeny ven na rajský dvůr, kde byly vystaveny nepříznivým vlivům počasí. Noví nabyvatelé klášterních prostor neměli slitování a urgovali odvoz v nerealistických termínech (často okamžitě). A to ještě nehovoříme o tom, kolik knih bylo zničeno neopatrným zacházením a především zcizeno, než se dostavili olomoučtí knihovníci.“¹⁰

Situace v Gottwaldovském kraji byla ještě složitější. Jednak šlo o kraj, jenž nebyl pod přímou gescí olomoucké knihovny, situace byla problematictější i z logistického hlediska. Univerzitní knihovna v Olomouci byla v mnohém závislá na kulturním odboru KNV v Gottwaldově, na spolupráci s krajským církevním tajemníkem apod. Na podzim roku 1950, tedy v době, kdy již svozy byly v Olomouckém kraji v plném proudu, bylo dohodnuto, že klášterní knihovny budou koncentrovány do františkánského kláštera v Uherském hradišti. Ve zprávě o průběhu přebírání těchto knihoven, již zaslala UKOL pražské Národní knihovně, se uvádělo, že svoz na jedno místo umožní poté lepší vytřídění. V listopadu 1950 byly do Uherského Hradiště transportovány knihovny františkánské, salesiánské, dominikánské a jezuitské z klášterů ve Valašském Meziříčí, Kroměříži, Fryštáku, Ořechově, Uherském Brodě, Velehradě

Obrázek č. 3: UKOL měla enormní zájem především na převzetí dominikánské knihovny. ZAO-OL.

*Pracovníci Univerzitní knihovny Olomouc odváží knihy z kláštera ve Vidnavě nákladním autem do Olomouce
stojící v brýlích O. F. Babler*

Obrázek č. 4: Na popisku je uvedeno, že měl být vyklizen klášter ve Vidnavě, pravděpodobně se ale jednalo o odvoz knihovny z kněžského semináře. Osobní archiv Otto Bablera.

⁹ ZAO-OL, VKOL, kart. č. 137, č. 1932/50, zpráva UKOL pro NK o stavu přebírání klášterních knihoven ze dne 27. listopadu 1950.

¹⁰ NOVOTNÝ, L. Univerzitní knihovna..., s. 224.

a na Sv. Hostýnku.¹¹ Tento seznam nebyl ještě konečný. Pro relativní vzdálenost Uherského Hradiště od Olomouce spolupracovali olomoučtí knihovníci především s Krajským archivem umístěným v Uherském Hradišti. Ten často jednal v zastoupení olomoucké knihovny a měl po dohodě s ní přednostní právo na výběr knih.¹²

Historický význam všech knihoven nebyl samozřejmě stejný. Z mnoha důvodů proto UKOL nepřevzala knihovny jako celky. Část knihoven byla postoupena jiným institucím. Duplikáty byly pak přednostně nabízeny jednotlivým katedrám Univerzity Palackého a poté dalším věcně příslušným organizacím.¹³ Ve frontě zájemců o klášterní dědictví pak stála muzea, kulturní střediska, nekatolické církve, orgány lidosprávy apod. „Tyto subjekty byly ovšem závislé na blahovůli Univerzitní knihovny, což se snažily obcházet cestou urgencí a přímlyv na SÚC. Ten sice neměl často námitek k tomu, aby tyto subjekty klášterní knihovny převzaly, ale nesmělo se tak dít bez vědomí UKOL. Přesto SÚC povolil vstup zástupcům těchto organizací do provizorních skladů a úložišť, což se samozřejmě pověřeným knihovníkům nelíbilo.“¹⁴ Za této situace samozřejmě hrozilo riziko dalších ztrát knižního materiálu, jelikož přehled o tom, co kde leží, na jakých haldách, hromadách, v lepším případě ve skladištích byl malý. Proto se nejvýznamnější knihovny spojily a Národní knihovna vydala stanovisko, že: „Státní studijní a univerzitní knihovny mají přednostní právo na všechnu literaturu klášterních knihoven přede všemi ostatními institucemi a korporacemi (kromě samotného SÚC a jeho vlastních potřeb) a že výběr speciální literatury mohou povolit jedině tehdy, nemají-li samy o tuto literaturu zájem. Literatura klášterních knihoven není konfiskátem a má jí být využito především pro doplnění potřeby státních studijních a univerzitních knihoven v našem státě.“¹⁵

Celá svozová akce se ovšem nemístně protahovala. Roky 1950 a 1951 byly časem vrcholného stalinismu, obdobím hektického přetváření společnosti za použití všech prostředků. V ekonomické oblasti se v prvním pětiletém plánu stal dominantní investiční oblastí těžký průmysl. Kultura stála v koutku a spíše se po staletí nahromaděné statky ekonomicky využívaly a zneužívaly. Tyto důvody pak vedly k tomu, že nebylo kam ukládat klášterní knihovny, nebylo dost pracovních sil, kvalifikovaných historiků a knihovníků. Knihy tak často ležely měsíce a roky na nevhodných místech, nebyly popsány, nebyly evidovány apod. Pro ilustraci si lze posloužit zprávou ředitele UKOL Stanislava Křupky. Ten v pozdním létě roku 1951 navštívil Velehrad a své dojmy svěřil krajskému archiváři dr. Gábovi: „... prohlédl jsem si zbytky knihovny, která tam ještě v depositářích, dá-li se vůbec toho slova použít, zůstaly. Myslím, že je nejvyšší čas, aby i tyto zbytky byly co nejdříve zlikvidovány převezněním k Vám. Neměl jsem příliš mnoho času, abych prozkoumal důkladněji zbylé knihy, které jsou v haldách a roztráštěně uloženy v několika místnostech, přece však při náhodném uchopení se mi dostala do rukou inkunábule a dá se předpokládat, že podobných vzácností je v haldách daleko více.“¹⁶ V první svozové linii vládl chaos, nemožnost organizačně zvládnout takovou akci, v centru ovšem panovalo přesvědčení, že od stolu naplánovaná akce probíhá v souladu s obsahovým a časovým rámcem. Státní úřad pro věci církevní na podzim 1951 shledával v případě moravských a slezských svozů problém pouze s nedostatkem prostorů. Nelze se

11 11ZAO-OI, VKOL, kart. č. 137, č. 1932/50, zpráva UKOL pro NK o stavu přebírání klášterních knihoven ze dne 27. listopadu 1950.

12 ZAO-OI, VKOL, kart. č. 138, č. 1413/51, dopis přednosty Křupky řediteli krajského archivu Gottwaldovského kraje dr. Gábovi ze dne 6. září 1951.

13 Samozřejmě vždy po souhlasu či s vědomím SÚC.

14 NOVOTNÝ, L. Univerzitní knihovna..., s. 225.

15 ZAO-OI, VKOL, kart. č. 137, č. 1620/50, zpráva Národní knihovny pro UKOL ze dne 10. října 1950.

16 ZAO-OI, VKOL, kart. č. 138, č. 1414/51, zpráva přednosty Křupky řediteli krajského archivu Gottwaldovského kraje dr. Gábovi ze dne 6. září 1951.

pak ani divit tomu, že i jeho odhady přebíraných klášterních svazků byly pouze rámcové. Počty byly v případě Olomouckého kraje odhadovány na 500 000 a z Gottwaldovského kraje na 100 000 svazků.¹⁷

Ještě v roce 1952 nebyly všechny klášterní knihovny shromážděny v Olomouci, ani v Uherském Hradišti. Stále setrvaly za velmi tristních podmínek v původních prostorech, které ovšem už obývali noví uživatelé. Jejich zájmem naopak bylo co nejdříve skladové prostory vyklidit. Antagoničnost těchto požadavků s sebou nesla jen rizika. Do očí bijící to bylo právě v Uherském Hradišti, kde stále i v roce 1952 leželo odhadem 120 000 svazků, především „na hromadách v refektáři klášterní budovy“.¹⁸ Převoz do Olomouce byl ale z prostorových důvodů pozdržen, jelikož UKOL dostala řadu výpovědí z nájemních prostor a vlastní budova knihovny byla plná až po střechu. Gottwaldovský kraj tak setrval do března 1952 v provizoriu, když přednosta Křupka neviděl světélko na konci tunelu.

IV. ZÁVĚR

Další osud klášterních knihoven již není předmětem tohoto příspěvku. Převozy do Olomouce, popisy, distribuce tisků mezi knihovnami a dalšími kulturními organizacemi, vývoz do zahraničí či odvoz do stoupy, to vše následovalo v dalších měsících, letech, desetiletích (svozy z klášterních knihoven se totiž často posunuly do pozice rezervních fondů). Úkol postavený před Univerzitní knihovnu v Olomouci nebyl zvládnutelný v daném finančním, personálním a prostorovém kontextu. Přesto s nasazením sil všech tehdejších odborných pracovníků došlo k záchraně nejdůležitějších částí kulturního dědictví.¹⁹

MONASTIC COLLECTIONS IN THE YEARS 1950–1952 AND THE ROLE OF THE UNIVERSITY LIBRARY IN OLOMOUC

Summary: Post-February period brought changes in many areas, including culture. The Role of the University Library in Olomouc was in irreplaceable a number of activities. In April 1950 started Operation K. This Operation meant liquidation of the vast majority of monasteries and monastic facilities. Then raised the problem what to do with the monastic libraries. Taking libraries, management and protection from the territory of Gottwaldov and Olomouc regions, this all put in charge of University Library in Olomouc.

Key words: Operation K, monasteries, collection, books, University Library in Olomouc.

Mgr. Lubomír Novotný (*1978)

Historik a právník. Pracuje na oddělení historických fondů VKOL. Specializuje se na dějiny 19. a 20. století (ústavní éru habsburské monarchie, národní hnutí, socialistické, komunistické hnutí, třetí čs. republiku) a právní dějiny.

17 Národní archiv, fond SÚC, kart. č. 5 – Dokumenty k archivu olomoucké diecéze.

18 ZAO-OI, VKOL, kart. č. 139, č. 274/52, zpráva UKOL pro NK o svozu klášterních knihoven ze dne 10. března 1952.

19 Tento článek vychází z textu NOVOTNÝ, L. Univerzitní knihovna..., s. 221–239.